

М.Курбанов
ТДЮУ ўқитувчиси

МАНСАБДОР ШАХСЛАР ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИГИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Аннотация: мақолада муаллиф томонидан жиноят қонунчилигига кўра мансабдор шахслар томонидан содир этиладиган жиноятлар учун жавобгарлиқнинг ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган. Шунингдек, мансабдор шахслар жиноий жавобгарлигига оид жиноий қонунчилик таҳлили юзасидан айрим тақлифлар келтирилган.

Калит сўзлар: жиноий жавобгарлик, махсус субъект, мансабдор шахс, мансабдорлик жиноятлари.

Аннотация: в данной статье автором проводится анализ особенности уголовной ответственности должностных лиц за должностные преступления по уголовному законодательству, а также даны некоторые предложения привлечения к уголовной ответственности должностных лиц.

Ключевые слова: уголовная ответственность, специальный субъект, должностное лицо, должностные преступления.

Abstract: in this article the author conducted an analysis some characteristics of criminal liability of officials for official malfeasance in the Criminal Law. And as a result of analyze there had been some suggestions for the criminal liability of officials.

Key words: criminal responsibility, special subject, official, white-collar crimes.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят кодекси 16-моддаси биринчи қисмида жиноят учун жавобгарлиқнинг таърифи берилган бўлиб, жиноят учун жавобгарлик жиноят содир этишда айбдор бўлган шахсга нисбатан суд томонидан ҳукм қилиш, жазо ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси қўлланилишида ифодаланадиган жиноят содир этишнинг ҳуқуқий оқибатидир.

Жиноий жавобгарлиқнинг вақт бўйича чегараси хусусида фикр юритиб, А.А.Пионтковский жиноий жавобгарлик жиноят содир қилинган пайтдан бошланади, деб ёзади [1, 9-б]. Я.М. Брайнин эса жиноят содир этилганлиги аниқланган пайтдан жиноий жавобгарлик бошланади, деб ҳисоблайди [2, 27-б].

Жиноятнинг махсус субъекти жиноят субъекти масаласида алоҳида аҳамиятга эга. Шахсни жиноятнинг махсус субъекти деб ҳисоблаш учун субъектнинг зарурий белгилари билан бирга (ёш, ақли расолик) албатта бошқа белгилар ҳам бўлиши керакки, бундай белгисиз шахснинг тегишли норма билан жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас [3, 147-б].

Жиноятнинг мансабдорлик кўринишидаги махсус субъект белгиси жиноят субъектининг факультатив белгиси бўлиб, бу белгилар ЖК Махсус қисмининг барча моддаларида назарда тутилган жиноятлар учун зарур бўлмай, фақат мансабдорлик жиноятлари учунгина зарурий саналади.

Бунга мисол тариқасида ЖКнинг 230-моддасига кўра айбсиз кишини жавобгарликка тортганлик учун фақат суриштирувчи, терговчи жиноят субъекти деб топилиши келтириш мумкин [4, 244-б].

Жиноятнинг махсус субъектлари орасида мансабдорлик белгиси энг кўп учрайдиган махсус субъект белгиси ҳисобланади. Мансабдорлик жиноятида айблаш учун шахс, албатта, қонунга мувофиқ мансабдор бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг деярли учдан бир қисм нормаларининг диспозицияларида махсус субъектларнинг жиноий жавобгарлиги назарда тутилган [5, 139-б]. Аксарият юридик адабиётларда махсус субъект белгиларининг мансаб ваколати юзасидан жиноятнинг субъекти бўлиши (167-м., 2-қисм, «г» банди, 205-211-м.)га оид белгиси кенг тарқалганлигини қайд этиш мумкин [6, 208–209-б].

Шунингдек, махсус субъект белгиси норма диспозициясида тўғридан-тўғри кўрсатилиши ёки шарҳлаш орқали баён қилиниши мумкин. ЖКнинг 192¹-моддаси диспозициясида хусусий мулк ҳуқуқини бузиш жиноятини назорат қилувчи, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ҳамда бошқа давлат органининг ва давлат ташкилотининг мансабдор шахси ёки хизматчиси томонидан содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган. Худди шунингдек, жиноят қонунчилигида махсус субъект белгилари алоҳида нормада ҳам кўрсатиб ўтилиши мумкин. Бу ҳолат РФ ЖКнинг 331-моддаси диспозициясида кўзга ташланади. Унда ҳарбий хизмат ўташ билан боғлиқ жиноятларни содир этганлик учун жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин бўлган шахслар рўйхати келтирилган.

Юридик адабиётларда мансабдор шахс тушунчасини ёритишга турли мунозарали фикрлар билдирилган. Жумладан, И.Н.Пахомов мансабдор шахс деганда, фақат давлат ҳокимияти ваколатларига эга бўлган давлат хизматчилари тушунилиши кераклигини қайд этса, бошқа бир олим, Г.И.Петров эса, мансабдор шахс деганда, давлат ёки жамоат аппаратида мансаб ваколатига эга бўлган, ҳуқуқий муносабатларнинг вужудга келишига, ўзгаришига ва бекор бўлишига сабаб бўлувчи юридик ҳаракатларни содир қила оладиган шахслар тушунилиши керак, дейди. Ц.А.Ямпольская «мансабдор шахс» деганда, ўзининг хизмат ваколатларига биноан турли ҳуқуқ субъектлари ҳолатларига таъсир этувчи, маъмурий бошқарувчилик актларини вужудга келтириш билан ҳуқуқий оқибатларга сабаб бўлувчи давлат хизматчилари тушунилиши кераклигини таъкидлайди.

Б.Ж.Ахбаров «мансабдор шахс» тушунчасини биринчи марта Д.И.Курский томонидан «Янги жиноят ҳуқуқи» номли тадқиқот ишида собиқ совет илмий муомаласига киритилганлигини таъкидлаб, «мансабдор шахс» тушунчаси давлат органида, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органида, мулкчилик шаклидан қатъи назар корхона, муассаса, ташкилотда тайинланадиган, сайланадиган ёки махсус тошариқ асосида доимий ёки вақтинча ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик ваколатини амалга оширувчи шахс, деб тушунтиради [7, 125–126-б].

1927 йилги ЖКда мансабдор шахс тушунчасига деярли тўлиқ тушунча берилган бўлишига қарамай жиноят ҳуқуқи назариясида кенг талқин қилиш давом этаверганлигини кузатиш мумкин [8, 21-б]. Кейинчалик 1959 йил 21 майда қабул қилинган ЎзССРнинг ЖКнинг 148-моддасида мансабдорлик жиноятлари ва мансабдор шахс тушунчаси берилди, унга кўра мансабдор шахс деганда, давлат ёки жамоат муассасаларида, корхоналарда ёки бошқа ташкилотларда доимий ёки

вақтинча, пуллик ёки пулсиз, тайинланиб, сайланиб ёхуд айрим топшириқлар юзасидан давлат ҳокимият актларини амалга ошириш билан боғлиқ вазифаларни ёхуд маъмурий-бошқарувчилик ва ташкилий-ҳўжалик характеридаги вазифаларни бажарувчи шахслар тушунилиши тўғрисидаги қоида ўрнатилган. Шу сабабли суд амалиётида мансабдор шахс тушунчаси унинг эгаллаб турган вазифаси ва ваколатлари хусусиятидан келиб чиқиб аниқланган.

Шу ўринда, Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 20 августдаги ЎРҚ-391-сонли Қонуни билан «мансабдор шахс» атамаси тушунчасининг янги тахрирда баён этилганлиги ҳамда Жиноят қонунидан «масъул мансабдор шахс» атамасининг чиқариб ташланганлиги эътиборга молик [10].

Мансабдорлик жиноятларини жиноий-ҳуқуқий тавсифини ёритиш, бу турдаги жиноятларни квалификация қилишда мансабдор шахс, хизматчи, ҳокимият вакили атамаларини шарҳлаш ва тўғри қўллаш муҳим аҳамиятга эга. Мазкур Қонун билан Ўзбекистон Республикаси ЖКда мансабдорлик жиноятлари билан боғлиқ айрим атамаларнинг ҳуқуқий маъносига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди.

Шунга кўра, «мансабдор шахс» деганда доимий, вақтинча ёки махсус ваколат бўйича тайинланган ёки сайланган, ҳокимият вакили вазифаларини бажарадиган ёхуд давлат органларида, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида, мулк шаклидан қатъи назар, корхоналарда, муассасаларда, ташкилотларда ташкилий-бошқарув, маъмурий-ҳўжалик вазифаларини амалга оширадиган ва юридик аҳамиятга эга ҳаракатларни содир этишга ваколат берилган шахс, худди шунингдек халқаро ташкилотда ёхуд чет давлатнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи, маъмурий ёки суд органида мазкур вазифаларни амалга оширувчи шахс тушунилади.

«Мансабдор шахс» жиноят-ҳуқуқий атамасининг янги тахрирдаги ҳуқуқий маъносини таҳлил қилиш қуйидагича хулоса қилиш имконини беради. Яъни, мансабдор шахснинг ташкилий бошқарув вазифалари жамоага раҳбарлик қилиш, кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш, тобе шахслар меҳнати хизматини ташкил этиш, интизомни таъминлаш, рағбатлантириш, интизомий жазо чораларини қўллаш кабиларда ифодаланади.

Давлат органида, тижорат, нотижорат ташкилотда меҳнат шартномаси ёки фуқаролик-ҳуқуқий шартнома асосида меҳнат фаолиятини амалга оширувчи, мансабдор шахс аломатларига эга бўлмаган шахс хизматчи саналади. Давлат ва ҳуқуқ назариясига оид адабиётларда ҳокимият ваколатига эга бўлган, ҳуқуқий ҳужжатлар чиқариб, уларни мустақил равишда ҳаётга жорий этувчи мансабдор шахслар давлат хизматчилари саналиши лозимлиги кўрсатиб ўтилади [11, 73-б]. Ҳокимият вакили эса давлатнинг бирон-бир ҳокимият органининг номидан иш қўриб, муайян вазифаларни доимий ёки вақтинча амалга оширувчи ва ўз ваколатлари доирасида қўпчилик ёхуд барча фуқаро ёки мансабдор шахслар учун мажбурий бўлган ҳаракатларни содир этиш ёки фармойишлар бериш ҳуқуқига эга бўлган шахс.

Бундай шахслар жумласига, масалан, Олий Мажлис Сенати аъзолари ва Қонунчилик палатаси депутатлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати аъзолари, Қорақалпоғистон Республикаси Юқори Кенгеси депутатлари ва Ҳукумати аъзолари, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари, Ўзбекистон

Республикаси ва Қорақалпоғистон Республикаси вазирликлари ва идоралари раҳбарлари, судьялар, прокурорлар, терговчилар, божхона, солиқ, ички ишлар органлари ва Миллий хавфсизлик хизмати ходимлари, суд ижрочиларини киритиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси 17-моддасига асосан ЖКнинг 205 — 210, 230 — 232, 234, 235, 279 — 302-моддаларида назарда тутилган жиноятлар учун жиноят содир этгунга қадар ўн саккиз ёшга тўлган шахслар жавобгарликка тортилади [12].

Мансабдорлик жиноятлари учун жиноий жавобгарлик ёшининг бундай белгиланиши бу ёшга етганда шахс мансаб ваколатлари билан боғлиқ ҳаракатларини тушунадиган, унинг оқибатини англай олишини ҳисобга олиб белгиланган.

Бизнингча, барча мансабдорлик жиноятлари каби «Тадбиркорлик фаолиятига тўсқинлик қилиш, қонунга хилоф равишда аралашуш билан боғлиқ жиноятлар ҳамда ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига тажовуз қиладиган бошқа жиноятлар» номли XIII¹ бобдаги мансабдорлик жиноятлари учун ҳам субъект ёши этиб 18 (ўн саккиз) ёш белгиланиши лозим. Чунки, мазкур жиноятлар ҳам мансабдорлик жиноятлари ҳисобланади. Шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун унинг ақли расолиги ҳам аҳамият касб этади. Шахс содир бўлаётган воқеликни англай олмаса, унинг жавобгарлиги ҳақида сўз юритишнинг ҳолати ҳам бўлмайди. Қолаверса, 1989 йил 20 ноябрда қабул қилинган Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг 1-моддасига кўра шахс ўн саккиз ёшга тўлгунга қадар бола ҳисобланади. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган бир қатор халқаро ҳужжатларда ҳам вояга етмаганларни жиноий жавобгарликка тортишнинг минимал ёшига риоя қилиш белгиланган [13, 239-б]. Аммо, юқоридаги жиноятлар учун субъект ёши ЖК Умумий қисм 17-моддасида кўрсатиб ўтилмаганлиги учун ҳам умумий асосларда 16 (ўн олти) ёш этиб белгиланган. Шунинг учун юқоридагиларга асосан, ЖК Умумий қисм 17-моддасига тегишли ўзгартириш киритган ҳолда XIII¹ бобдаги мансабдорлик жиноятлари учун ҳам субъект ёши 18 ёш қилиб белгиланиши мақсадга мувофиқ.

«Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида [14] асосан тадбиркорлик фаолиятига қонунга хилоф равишда аралашганлик ва тўсқинлик қилганлик, уларнинг фаолиятини асоссиз тўхтатиб қўйганлик учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари нормалари талаблари қатъий бажарилишини, шунингдек тадбиркорлик субъектларига етказилган зарарнинг бевосита айбдорлардан ундирилишини таъминлаш тўғрисидаги норманинг киритилиши ҳам мансабдор шахсларнинг жавобгарлигини янада оширишга хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Пионтковский А.А. Курс уголовного права в 6 томах. Общая часть. – М., 2007. – Б.9.
2. Браинин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в уголовном праве, – М., 2003. – С. 27.

3. Рустамбоев М.Ҳ. Жиноят ҳуқуқи (Умумий қисм). Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: “ILM ZIYO”, 2005. – Б. 147.

4. Усмоналиев М., Бакунов П. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: “Насаф” нашриёти, 2010. – Б. 243-244.

5. Jinoyat huquqi. Umumiy qism: Darslik/A.S.Yakubov, R.Kabulov va boshq. – Т.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2009. – В. 139.

6. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. М. “Юрист”, 2001. – С. 208-209.

7. Ахбаров Б.Ж. Бошқарув тартибига қарши мансabdорлик жиноятлари учун жавобгарлик муаммолари: Юрид. фан. докт. ...диссертация. – Т., 2008. – Б. 125–126.

8. Зуфаров Р.А. Порахўрликка қарши курашнинг жиноят ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: назария ва амалиёт. Юрид. фан. докт. ... дис.автореф. – Т., 2005. – Б. 21.

9. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 йил, 1-сон, 1-модда.

10. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига хусусий мулкни, тадбиркорлик субъектларини ишончли ҳимоя қилишни янада кучайтиришга, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-391-сонли Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 33-сон, 439-модда.

11. Бобоев Ҳ.Б., Исломов З.М. ва бошқ. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 2000. – Б. 73.

12. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 23-сон, 301-модда.

13. Сборник международных документов Комитета ООН по правам ребенка /Отв. ред. А.Х.Саидов – Т.: Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека, 2014. – С. 239.

14. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 40-сон, 467-модда.

Ғ.А.Янгиев,
ТДЮУ докторанти

ДАЛИЛ – ИСБОТ ҚИЛИШ ИНСТИТУТИНИНГ ЭНГ МУҲИМ МАНБАИ СИФАТИДА

Аннотация: исбот қилиш институти жиноят процессининг асосий бўғини саналади. Мақолада ушбу институтнинг энг муҳим манбаи саналган далиллар ҳақида фикр юритилади. Шунингдек, далил хусусиятлари, далилларга қўйиладиган талаблар, етакчи олимларнинг тадқиқотлари ҳамда далилларнинг жиноятларни очишдаги роли ёритилади.

Калит сўзлар: далил, ҳақиқий маълумотлар, замонавий фалсафа, гипноз, полиграф, ёлғон детекторидан фойдаланиш, экстрасенсорика, биоритмология.

Аннотация: институт доказывания является основным звеном уголовного процесса. В статье обсуждаются доказательства как важнейший источник данного института. Кроме того, освещаются такие вопросы, как свойства доказательства, требования, предъявляемые к доказательствам, исследования ведущих ученых и роль доказательств в раскрытии преступлений.

Ключевые слова: доказательство, истинные сведения, современная философия, гипноз, полиграф, использование детектора лжи, экстрасенсорика, биоритмология.

Abstract: institute of proof is a main element of the criminal proceeding. The article discusses the evidence as a most important source of this institute. In addition, it reveals such issues as the properties of the evidence, requirements for evidence, the research of leading scientists and the role of evidence in disclosure of crimes.

Keywords: evidence, true information, modern philosophy, hypnos, the polygraph, the use of lie detector, ekstrasensorics, biorhythmology.

Жиноят ишларини юритишда исбот қилишда далил тушунчаси муҳим ўрин тутди. ЖПКнинг 81-моддасига биноан ижтимоий ҳавфли қилмишнинг юз берган ёки бермаганлиги, шу қилмишни содир этган шахснинг айбдор, айбсиз эканлиги ва ишни тўғри ҳал қилиш учун аҳамиятли бўлган бошқа ҳолатларни суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд қонунда белгиланган тартибда аниқлашларига асос бўладиган ҳар қандай ҳақиқий маълумотлар жиноят иши бўйича далил ҳисобланади.

Жиноят процессига оид адабиётларда далиллар тушунчасига турлича таърифлар бериб келинади. Баъзи процессуалистлар далиллар тушунчаси деганда иш ҳолатларини тадқиқ қилиш учун қўлланадиган аниқ фактик ҳолатларни назарда тутадилар [1, 142-б] В.Я.Дороховнинг фикрича, «далиллар фактлар тўғрисидаги маълумотлардир, исботлаш предметига кирувчи фактлар эса далил ҳисобланмайди. Инсон онгида предметлар, нарсалар эмас, балки уларнинг образлари, тушунчалари ва улар тўғрисидаги маълумотлар мавжуд бўлади. Ҳақиқий маълумотлар – бу қонуний манбалардан олинган фактлар тўғрисидаги маълумотлардир» [2, 224-б]

Демак, россиялик олимлар ўртасида далиллар – бу ҳақиқий маълумотлар ёки фактик ҳолатларми ёхуд фактлар тўғрисидаги маълумотларми, деган